

Piotr Skiba

Etyka małżeńska w nauczaniu moralnym Piusa XII

Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie 22, 165-175

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Skiba¹

ETYKA MAŁŻEŃSKA W NAUCZANIU MORALNYM PIUSA XII

Wstęp

W *Relatio Synodi* III Nadzwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów, poświęconego wyzwaniom duszpasterskim dla rodziny w kontekście nowej ewangelizacji, w punktach 57-58, zajmujących się problemem metod regulacji urodzeń, przeczytać możemy następujące słowa:

„Otwarcie na życie jest wewnętrznym wymogiem miłości małżeńskiej. W tym świetle Kościół wspiera rodziny, które przyjmują, wychowują i darzą miłością dzieci inaczej sprawne. Również w tym zakresie punktem wyjścia winno być słuchanie osób i ukazywanie piękna i prawdy bezwarunkowego otwarcia się na życie jako tego, czego potrzebuje ludzka miłość, aby była przeżywana w pełni. Właśnie na tej podstawie można oprzeć stosowne nauczanie na temat naturalnych metod odpowiedzialnej prokreacji. Pomaga ono przeżywać w sposób harmonijny i świadomy jedność małżonków we wszystkich jej wymiarach, łącznie z odpowiedzialnością za przekazywanie życia. Trzeba odkryć na nowo przesłanie encykliki *Humanae vitae* Pawła VI, która kładzie nacisk na konieczność szanowania godności osoby przy moralnej ocenie metod regulacji narodzin”².

Cieszyć może fakt ponownego odkrycia przez ojców synodalnych nauczania zawartego w tym fundamentalnym dokumencie Kościoła katolickiego dotyczącym etyki małżeńskiej, jakim jest *Encyklika „Humanae vitae” o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego*, dokumencie, który wzbudził i wzbudza do dziś wiele komentarzy i kontrowersji także w Kościele. Dla przypomnienia, encyklika została opublikowana 25 lipca 1968 r. i była odpowiedzią Pawła VI na kilkuletnie prace Komisji powołanej w 1963 r. przez Jana XXIII w celu zajęcia się nowymi zagadnieniami dotyczącymi życia małżeńskiego, a szczególnie sprawą etycznej regulacji poczęć. Jak ukazuje sam Paweł VI na początku encykliki, wnioski, do których doszła Komisja, nie mogły

¹ Ks. dr Piotr Skiba, kapłan diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, wykładowca teologii moralnej i ojciec duchowny WSD w Koszalinie; adres do korespondencji: 75-817 Koszalin, ul. Seminaryjna 2; e-mail: piotrskiba@poczta.fm. Referat wygłoszony podczas konferencji popularnonaukowej na temat *Synod o rodzinie 2014/2015 – zmiana czy aktualizacja katolickiego nauczania o małżeństwie i rodzinie?*, która odbyła się 22 kwietnia 2015 r. w auli Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego pod patronatem Katedry Teologii Dogmatycznej.

² III Nadzwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów (18 X 2014), *Relatio Synodi*, s. 57-58, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/synod/3nadzwyczajne-relatio_18102014.html (dostęp 6.06.2015).

być uznane za pewne i definitywne, ponieważ „w łonie Komisji nie osiągnięto pełnej zgody co do proponowanych zasad moralnych, szczególnie zaś dlatego, że przedłożono pewne środki i metody rozwiązania zagadnienia, niezgodne z moralną nauką o małżeństwie, głoszoną z niezmienną stanowczością przez Nauczycielski Urząd Kościoła”³. Ten stanowczy głos Kościoła dotyczący etyki małżeńskiej, na który powołuje się Paweł VI, kształtował się na przestrzeni wieków. Przeglądając jednakże tekst i przypisy *Humanae Vitae*, można zauważyć, że jednym z ważniejszych autorów, do którego często odnosi się papież Montini, jest jego poprzednik Pius XII, który przewodził Kościołowi w latach 1939-1958. W kontekście wezwania do ponownego odkrycia *Humanae vitae*, które wybrzmiało w *Relatio Synodi*, warto zapoznać się z ciągle mało znanym nauczaniem tego właśnie papieża na temat problemów etyki małżeńskiej oraz podkreślić jego znaczący wkład w rozwój doktryny moralnej Kościoła w tej dziedzinie, w szczególności zaś w kwestii regulacji urodzeń.

1. Miejsce etyki małżeńskiej w nauczaniu Piusa XII

O Piusie XII, Eugeniuszu Pacellim, mówi się głównie w kontekście II wojny światowej, a szczególnie w odniesieniu do jego postawy wobec Holokaustu. O ile na ten temat zostało napisanych wiele książek⁴, ciągle nieodkryte jest, zwłaszcza w środowisku polskim, bogactwo jego nauczania⁵. Tymczasem *Pastor Angelicus*, jak nazwano papieża Piusa XII, jest autorem 41 encyklik i wielu innych dokumentów. Trzeba jednak dodać, że nie tylko teksty pisane świadczą o wielkości jego magisterium. W ciągu prawie dwudziestu lat swego pontyfikatu Pacelli wygłosił publicznie 1400 przemówień i orędzi radiowych. Żaden wcześniejszy papież nie przemawiał tyle do tak różnych środowisk słuchaczy, na tak różnorodne i aktualne tematy. Jak stwierdził Benedykt XVI w homilii podczas Mszy św. celebrowanej 9 października 2008 r., w 50. rocznicę śmierci Piusa XII, niektóre z jego przemówień „zachowują jeszcze dziś nadzwyczajną aktualność i pozostają ciągle pewnym punktem odniesienia”⁶.

Zapoznając się, choćby pobieżnie, z nauczaniem papieża Pacellego, można zobaczyć, że wśród poruszanych przez niego tematów nie brakuje tych z dziedziny teologii moralnej⁷. Faktem jest, że wiele z tych zagadnień nie było podejmowanych nigdy wcześniej przez Magisterium Kościoła, dopiero Pius XII zajął się nimi, odpowiadając tym samym na pytania i wątpliwości teologów czy specjalistów z różnorodnych dziedzin. Oprócz klasycznych tematów z teologii moralnej fundamentalnej, takich jak grzech i sumienie, czy też kwestii dotyczących społeczeństwa, jak sprawiedliwość i pokój, wiele miejsca poświęcił on etyce medycznej, jak również etyce małżeńskiej. Te dwie ostatnie płaszczy-

³ Paweł VI, *Encyklika „Humanae vitae” o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego* (25 VII 1968), Kraków 2003, s. 6.

⁴ W ostatnich latach na język polski została przetłumaczona jedna z ciekawszych pozycji, które bronią Piusa XII i jego postawy w czasie II wojny światowej: M. Hesemann, *Pius XII wobec Hitlera*, Kraków 2010.

⁵ Obszernie na temat nauczania Piusa XII: V. Mattioli, *L'eredità di Pio XII*, Verona 2008.

⁶ Benedykt XVI, *Homilia w 50-tą rocznicę śmierci Piusa XII* (9 X 2008), „Acta Apostolice Sedis” (AAS) (2008), t. 100, s. 765.

⁷ R. Gerardi, *Il magistero morale di Pio XII*, w: *L'eredità del magistero di Pio XII*, Roma 2010, s. 299-318.

zny łączą się często ze sobą, gdyż wiele zagadnień z dziedziny, którą możemy nazwać etyką małżeńską, papież Pacelli poruszał w nauczaniu adresowanym do środowiska medycznego, jego ulubionej grupy zawodowej, której zadedykował blisko 100 przemówień i orędzi radiowych. Wystąpienia te poświęcał różnorodnym problemom etycznym, które wynikały głównie z ogromnego postępu medycyny. Papież przedstawiał w nich fundamentalne zasady moralne i deontologiczne, by ułatwić lekarzom i pielęgniarcom rozwiązywanie nowych i często zawiłych problemów etycznych. Uważał on również środowisko medyczne za uprzywilejowane w przekazywaniu innym, zwłaszcza małżonkom, właściwych zasad moralnych dotyczących prokreacji.

2. Hierarchia celów małżeństwa

Aby zrozumieć we właściwy sposób nauczanie papieża Piusa XII o etyce małżeńskiej, trzeba przypomnieć tradycyjną doktrynę Kościoła o celach małżeństwa. Opracowanie koncepcji, która uważała za cel pierwszorzędny zrodzenie i wychowanie potomstwa, za cel zaś drugorzędny wzajemną pomoc małżonków, było zasługą św. Tomasza z Akwinu⁸. Ta idea Doktora Anielskiego została ujęta przez Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. w kan. 1013. Po publikacji kodeksu encyklika *Casti connubii* Piusa XI z 31 grudnia 1930 r. potwierdziła nauczanie tradycyjne o hierarchii celów małżeństwa. Kilka lat później jednakże ta doktryna tradycyjna zaczęła być krytykowana przez niektórych teologów niemieckich, jak Herberta Domsa czy Bernhardina Krempela, którzy eksponowali rolę miłości małżeńskiej niekiedy w oderwaniu od nastawienia na prokreację⁹. Według tych autorów celem pierwszorzędnym małżeństwa nie jest zrodzenie potomstwa, ale wzajemne uzupełnienie i doskonalenie małżonków poprzez pełną komunie ich życia. Zrodzenie potomstwa jest raczej owocem i efektem tego pierwszorzędnego celu, rezultatem naturalnym, ale niekoniecznym jedności małżeńskiej. Przeciw takim właśnie poglądom interweniował papież Pacelli.

Pius XII w przemówieniu do członków Roty Rzymskiej z 3 października 1941 r. przypomniał, że celem pierwszorzędnym małżeństwa jest zrodzenie i wychowanie potomstwa i temu właśnie celowi jest podporządkowany cel drugorzędny, którego naturalnie nie można pominąć, jako że przynależy do *finis operis* i jest ustanowiony przez samego Stwórcę¹⁰. Bardziej kategorycznie wyraziło się Święte Oficjum, które trzy lata później, 1 kwietnia 1944 r., wydało dekret, ogłaszając uroczyście, że nie można przyjąć poglądów, które sprzeciwiają się, że celem pierwszorzędnym małżeństwa jest zrodzenie i wychowanie potomstwa lub które głoszą, że cele drugorzędne nie są istotowo podporządkowane celowi pierwszorzędnemu, ale są równoważne i od niego niezależne¹¹. Ostra interwencja Świętego Oficjum nie zamknęła kontrowersji wokół nauczania o celach małżeństwa

⁸ Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, III, *Suppl.*, q. 41, art. 1. Kompletne dzieło dotyczące tego tematu: C. Schahl, *La doctrine des fins du mariage dans la théologie scolastique*, Paris 1948.

⁹ H. Doms, *Vom Sinn Und Zweck der Ehe*, Breslau 1935; B. Krempel, *Die Zweckfrage der Ehe in neuer Beleuchtung*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1941.

¹⁰ Pius XII, *Na inaugurację roku sądowego Roty Rzymskiej*, w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 3, s. 207-215.

¹¹ Kongregacja Świętego Oficjum, *Dekret o celach małżeństwa*, AAS (1944), t. 36, s. 103.

i dalej wychodziły publikacje sprzyjające nowym teoriom. Pius XII wielokrotnie powracał do tego tematu w swoich przemówieniach adresowanych do środowiska medycznego, pragnąc, by lekarze, pielęgniarki i położne, będący często w ścisłych relacjach z małżonkami, poznali lub pogłębili nauczanie Kościoła na temat małżeństwa i tym samym odpowiedzialnie realizowali swoje powołanie.

W słynnym przemówieniu do Włoskiej Katolickiej Unii Położnych z 29 października 1951 r., jednym z najważniejszych wystąpień poświęconych problemom etyki małżeńskiej, papież Pacelli przypomniał, że w ostatnich latach wielu autorów i ich teorii przyczyniło się do zamieszania wokół nauki o celach małżeństwa. Ukazuje on niebezpieczeństwo oddzielnego i niezależnego traktowania celu doskonalenia osobowego małżonków od tego prokreacyjnego. Trzeba jednak podkreślić, że Pius XII, mówiąc o hierarchii celów, nie neguje ani też nie pomniejsza znaczenia wartości interpersonalnych wynikających z małżeństwa, przypominając, że cel drugorzędny jest chciany przez Boga, jednakże to wszystko, co jest duchowe i głębokie w miłości małżeńskiej, nie może być oderwane od służby nowemu życiu. Można więc powiedzieć, że Pasterz Anielski nie chciał pomniejszać piękna wzajemnego uzupełnienia i doskonalenia małżonków, ale chciał zachęcić ich do odkrycia pełnego znaczenia duchowego i ludzkiego prokreacji. Według niego jednym z rezultatów nowych idei, które uderzały w doktrynę o celach małżeństwa, było rozprze-strzenianie się hedonizmu seksualnego. Niektóre z tych idei zdawały się negować całkowicie cel prokreacyjny małżeństwa, uznając, że akt małżeński może być, sam z siebie, pełen znaczenia, także wtedy, gdy anuluje się jego nastawienie na zrodzenie potomstwa. Warto przytoczyć tutaj nowatorskie, jak na tamte czasy, słowa Piusa XII z przemówienia do włoskich położnych, wskazujące na to, że małżonkowie „w poszukiwaniu i doznawaniu przyjemności nie czynią nic złego”, ponieważ akceptują to, co Bóg związał z aktem seksualnym¹². Jednakże pragnienie i korzystanie z tej przyjemności jest dozwolone tylko w małżeństwie zgodnie z porządkiem jego celów, a nie jako cel sam w sobie.

3. Ocena moralna antykoncepcji

Wiele miejsca w swoim nauczaniu o etyce małżeńskiej Pius XII poświęcił problemowi regulacji urodzeń. Terminem tym określa się wszelkie działania wpływające na natężenie i rytmikę urodzeń w populacjach ludzkich. Wynikiem kontroli urodzeń może być zarówno ograniczenie liczby porodów, jak i zwiększanie płodności. Pozycja Kościoła katolickiego wobec problemu regulacji urodzeń została zaprezentowana już przez Piusa XI w encyklice *Casti connubii*. W tym dokumencie papież odpowiedział na decyzję Kościoła anglikańskiego, który w 1930 r., podczas konferencji w Lambeth, zmienił swoje odniesienie do antykoncepcji, zezwalając na nią w pewnych sytuacjach. Papież Pius XI w swojej encyklice stwierdził, że kontrola urodzeń jest dozwolona, jeśli jest ważny i racjonalny powód, jednakże nie może ona być powodowana za pomocą środków antykoncepcyjnych, lecz tylko tych zgodnych z naturą.

Tę myśl przejął i pogłębił jego następca, Pius XII. W swoich przemówieniach podkreślał często, że lekarz, może nawet bardziej niż teolog, musi strzec i promować wśród

¹² Pius XII, *Do Włoskiej Katolickiej Unii Położnych*, w: *Discorsi e Radiomessaggi...*, t. 13, s. 351.

małżonków ich zadanie otwarcia się na nowe życie, ów cel prokreacyjny. Jest tak, mówi Pacelli, ponieważ narzeczeni i małżonkowie zwracają się do lekarzy, prosząc ich o radę czy pomoc, która „pozwoliłaby im na zaspokojenie naturalnego instynktu, pozbawiając go, jednakże, możliwości osiągnięcia celu prokreacyjnego”¹³. Dlatego lekarze muszą mieć jasną świadomość i przekonanie osobiste, że akt, który narusza cel, nierozłącznie związany ze swoją naturą, sprzeniewierza się znaczeniu i prawom samej natury. W przytoczonym wcześniej przemówieniu do położnych z 1951 r. Pius XII przypomina to, co jego poprzednik nakreślił w *Casti connubii*, że „każdy zamach małżonków na sam akt seksualny lub na rozwój jego konsekwencji, zamach mający na celu pozbawienie owego aktu naturalnej siły z nim związanej i przeszkodzenie w powstaniu nowego życia, jest niemoralny i że żadne wskazanie lub konieczność nie może zmienić aktu wewnętrznie niemoralnego w akt moralnie dozwolony”¹⁴. „Ten nakaz [dodaje Pacelli] w pełni obowiązuje dziś jak wczoraj i taki będzie również jutro i zawsze, ponieważ nie jest zwykłą zasadą prawa ludzkiego, ale wyrażeniem prawa naturalnego i boskiego”¹⁵. To ostatnie zdanie ukazuje, że prawo dotyczące aktów małżeńskich jest niezmiennie, uniwersalne i niezależne od sytuacji. Ono reguluje małżeństwo w swojej istocie i w swoich celach, w swoich prawach i obowiązkach, pochodzi z samej natury, a ta jest pochodząca i regulowana przez Boga. Dlatego wykroczać przeciw celowi pierwszorzędnemu małżeństwa, pozbawiając sztucznie akt seksualny jego naturalnego przeznaczenia, znaczy wykroczać przeciw porządkowi natury i przeciw Stwórcy, który taki porządek ustabilizował.

Analizując przemówienia papieża Piusa XII, można zauważyć, jak jego myśl na temat praktyk antykoncepcyjnych uprzedza i zbiega się z myślą Pawła VI zaprezentowaną w jego encyklice *Humanae vitae*, w której podkreśla, że „konieczną jest rzeczą, aby każdy akt małżeński zachował swoje wewnętrzne przeznaczenie do przekazywania życia ludzkiego”¹⁶. W nauczaniu Piusa XII widać też antycypację tego, co Paweł VI wyraża w punkcie 12. swojej encykliki i co stanowi fundament, na którym spoczywa cała katolicka etyka małżeńska. Chodzi o nierozzerwalny związek, „którego człowiekowi nie wolno samowolnie zrywać, między dwojakim znaczeniem tkwiącym w stosunku małżeńskim: między oznaczeniem jedności i oznaczeniem rodzicielstwa”¹⁷, czyli aspektem jednoczącym i prokreacyjnym aktu małżeńskiego. Już papież Pacelli wspomina nierozzerwalne połączenie tych dwóch aspektów. W swoim przemówieniu skierowanym do uczestników II Kongresu Światowego na temat płodności i bezpłodności z 19 maja 1956 r. podkreśla on, że Kościół z jednej strony odrzuca taką koncepcję, która czyniłaby „egoistyczne poszukiwanie przez małżonków uczuciowych i fizycznych satysfakcji dla samych siebie”, z drugiej wyklucza postępowanie przeciwne, które pretendowałoby, aby oddzielić „aktywność biologiczną od relacji osobowej małżonków” w procesie powstawania życia¹⁸. Warto podkreślić, że w tym drugim przypadku jest ukazana kwestia sztucznego zapłod-

¹³ Tenże, *Do Włoskiej Unii Lekarsko-Biologicznej Świętego Łukasza*, w: *Discorsi e Radiomessaggi*..., t. 3, s. 193.

¹⁴ Pius XI, *Encyklika „Casti connubii” o małżeństwie chrześcijańskim* (31 XII 1930), AAS (1930), t. 22, s. 539-592.

¹⁵ Pius XII, *Do Włoskiej Katolickiej Unii Położnych*, w: *Discorsi e Radiomessaggi*..., t. 13, s. 341.

¹⁶ Paweł VI, *Encyklika „Humanae vitae”*..., s. 11.

¹⁷ Tamże, s. 12.

¹⁸ Pius XII, *Do uczestników II Kongresu Światowego o płodności i bezpłodności*, w: *Discorsi e Radiomessaggi*..., t. 18, s. 216.

nienia, której Pasterz Anielski poświęcił dużo miejsca, będąc pierwszym, silnym głosem Kościoła interweniującym w tej sprawie¹⁹. Akt seksualny jest więc aktem osobowym, który jednoczy małżonków z ich uczuciami i z ich miłością duchową, ale w jedność tego aktu zawsze musi być włączone biologiczne nakierowanie na prokreację.

Stanowisko Piusa XII jest również pierwszym głosem Kościoła w sprawie stosowania pigułek antykoncepcyjnych. 19 kwietnia 1958 r., w znanym piśmie medycznym *The Lancet*, została przytoczona publikacja, której autorem był amerykański biolog Gregory Pincus. Jest w niej mowa o kontroli urodzeń za pomocą doustnego środka, nazwanego *Enovid*, o budowie i działaniu podobnym do progesteronu, tzn. blokującego owulację u kobiet. Pigułka ta jednak nie była używana wyłącznie w celach antykoncepcyjnych, ale mogła być również stosowana w leczeniu niektórych patologii i chorób układu rozrodczego kobiety. Dlatego ówczesni teologowie moralisci, jak również lekarze chrześcijańscy, debatowali o etycznej godziwości używania tych środków. Pius XII w przemówieniu do uczestników VII Międzynarodowego Kongresu Hematologicznego z 12 września 1958 r. dał wszystkim wyjaśnienie, prezentując ocenę moralną tego problemu, która jest uzależniona od intencji osoby. Papież odróżnia tutaj sterylizację pośrednią od bezpośredniej, uznając godziwość doprowadzenia do tej pierwszej w oparciu o zasadę podwójnego skutku: „Jeśli kobieta bierze ten środek nie z zamiarem, by przeszkodzić poczęciu, ale jedynie z porady lekarza, jako konieczny lek przy chorobie macicy lub organizmu, użycie tego środka powoduje sterylizację pośrednią, która jest akceptowana według zasady podwójnego skutku”²⁰. Podkreślony jest tutaj cel terapeutyczny zastosowania tego środka, którego brak w przypadku sterylizacji bezpośredniej, niedozwolonej, polegającej na użyciu środka w celu zablokowania owulacji i tym samym uniknięcia poczęcia²¹.

4. Ocena moralna sterylizacji

Mówiąc o użyciu pigułki antykoncepcyjnej, która blokuje owulację, Pius XII używał terminu „sterylizacja”, odnosząc się do sterylizacji czasowej, gdy efekt trwa tylko przez pewien czas. Więcej miejsca poświęcił on jednak problemowi sterylizacji nieodwracalnej, czyli takiej, w której efekt, ubezplodnienie, trwa na zawsze. Różnica jest taka, że praktyki antykoncepcyjne, mimo że prowadzą do tego samego celu, jakim jest uniknięcie potomstwa, pozostawiają osobie zdolność do prokreacji, podczas gdy sterylizacja nieodwracalna niszczy źródła dające życie. Jest to więc środek jeszcze bardziej radykalny w celu uniknięcia poczęcia. Już Pius XI, w cytowanej encyklice *Casti connubii*, oraz Święte Oficjum w dekreście z 2 marca 1931 r. potępili sterylizację eugeniczną, tzn. taką, która była stosowana na jednostce lub która była planowana w odniesieniu do całego społeczeństwa w celu wyeliminowania chorób dziedzicznych albo realizacji nazistowskich założeń oczyszczenia rasy. Następnie, 24 lutego 1940 r., został wydany kolejny

¹⁹ Ocenę moralną sztucznego zapłodnienia Pius XII prezentuje m.in. w słynnym przemówieniu do uczestników IV Międzynarodowego Kongresu Lekarzy Katolickich z 30 września 1949 r.

²⁰ Tenże, *Do uczestników VII Międzynarodowego Kongresu Hematologicznego*, w: *Discorsi e Radiomessaggi...*, t. 20, s. 346.

²¹ F. Furlong, *Tres Allocutiones ultimae Pii Papae XII de medicina*, „Periodica de re morali, canonica, liturgica” (1958), nr 3-4, s. 299.

dokument Świętego Oficjum. Na pytanie: „Czy może być moralnie dozwolona sterylizacja bezpośrednia, zarówno trwała, jak jedynie tymczasowa, mężczyzny lub kobiety” Święte Oficjum odpowiedziało kategorycznym „Nie: jest zakazana przez prawo naturalne”²². Nowość tej wypowiedzi dotyczy zakazu praktykowania sterylizacji z jakiegokolwiek powodu, nie tylko eugenicznego.

Ocena moralna sterylizacji pojawia się dość często w przemówieniach i orędziach radiowych Piusa XII. Jedną z pierwszych wypowiedzi jest ta z przemówienia do uczestników Międzynarodowego Kongresu Chirurgicznego z 21 maja 1948 r., przypominająca nienaruszalną zasadę, że wyłącznie Bóg jest „Panem życia i integralności człowieka, jego członków, organów, możliwości, szczególnie tych, które go łączą z dziełem stwórczym”²³. Człowiek otrzymuje więc dar życia i płodności, za który musi być odpowiedzialny przed sobą samym i przed Bogiem, który go tym darem obdarzył. Potępiając sterylizację bezpośrednią, Pius XII wyjaśnia w innym przemówieniu, skierowanym do uczestników XXVI Kongresu Urologicznego z 8 października 1953 r., że dozwolona jest tzw. sterylizacja pośrednia, tzn. interwencja chirurgiczna, która niesie za sobą usunięcie gruczołów płciowych w celach terapeutycznych, dzięki zastosowaniu zasady całościowości, której był wielkim propagatorem. Działanie takie jest moralnie godziwe, gdy jest nakierowane na dobro całości organizmu i konieczne, by go ratować oraz gdy pozostaje jedynym możliwym środkiem terapeutycznym. Warto dodać, że Pasterz Anielski przestrzega również przed błędnym stosowaniem zasady całościowości. Niektórzy moralisci uważali bowiem, że zgodnie z tą zasadą byłoby moralnie dozwolone usunięcie np. zdrowych jajników, aby w ten sposób uniknąć potencjalnej ciąży, która mogłaby spowodować niebezpieczeństwo dla zdrowia lub życia matki. Zdaniem papieża Piusa XII tzw. sterylizacja prewencyjna wykonana po to, by zapobiec możliwej ciąży, nie jest sterylizacją pośrednią, ale bezpośrednią, czyli niedozwoloną, ponieważ zagrożenie nie wynika ze strony zdrowych organów płciowych lub z ich normalnego funkcjonowania, ale z dobrowolnego wykorzystania ich funkcji prokreacyjnej w akcie małżeńskim. Dlatego też odwołanie się do zasady całościowości w takim przypadku jest nieuzasadnione²⁴.

5. Moralna dopuszczalność metod naturalnych

Z całą pewnością można powiedzieć, że Pius XII nie chciał sprowadzić sprawy regulacji poczęć wyłącznie do zakazów, pozostawiając małżonków bez wskazania moralnie godziwego rozwiązania. Z takiej postawy wynika jego zainteresowanie stosowaną w tamtych czasach metodą okresowej wstrzemięźliwości, zwaną od nazwisk jej twórców metodą Ogino-Knausa, polegającą na powstrzymaniu się od współżycia w dni płodne, których termin ustala się na podstawie średniej długości trwania cyklu kobiety. Już Pius XI w *Casti connubii* stwierdził, że małżonkowie, którzy współżyją jedynie w dni niepłodne, nie działają przeciw porządkowi natury. Do czasów Piusa XII jednak żadna z wypowie-

²² Kongregacja Świętego Oficjum, *Dekret o sterylizacji bezpośredniej*, AAS (1940), t. 32, s. 73.

²³ Pius XII, *Do uczestników Międzynarodowego Kongresu Chirurgicznego*, w: *Discorsi e Radiomessaggi...*, t. 10, s. 98.

²⁴ Tenże, *Do uczestników XXVI Kongresu Urologicznego*, w: *Discorsi e Radiomessaggi...*, t. 15, s. 375.

dzi Magisterium nie była dostatecznie uargumentowana i nie poruszała całości problematyki związanej ze stosowaniem naturalnych metod regulacji poczęć.

Papież Pacelli podkreślił, że Kościół nie wnika w aspekt naukowy oraz w kwestię skuteczności metod. Zadaniem medycyny jest opracowanie wystarczająco pewnej i moralnie godziwej metody regulacji poczęć opartej na uwzględnianiu naturalnego rytmu płodności²⁵. W takiej perspektywie Pasterz Anielski zajął się oceną moralną stosowania metody Ogino-Knausa, biorąc pod uwagę różne intencje małżonków. Potwierdził on, że małżonkowie mogą korzystać z ich prawa małżeńskiego w dni nieplodne kobiety. Jednakże, idąc dalej, jeżeli pozwala się na współżycie seksualne wyłącznie w te dni, wówczas postępowanie małżonków musi być ocenione z większą ostrożnością. Pacelli, będąc wyśmienitym prawnikiem, zajął się tym zagadnieniem od strony prawnej. Stwierdził on, że gdyby małżonkowie chcieli ograniczyć współżycie wyłącznie do dni nieplodnych kobiety z zamiarem wykluczenia potomstwa – *intentio contra bonum prolis*, małżeństwo nie byłoby ważnie zawarte, w myśl kan. 1086 KPK z 1917 r. uważającego za nieważne takie małżeństwo, w którym zostało wykluczone przez jednego lub obydwu współmałżonków *omne ius ad coniugalem actum*²⁶. W sytuacji zaś, gdy małżonkowie są otwarci na potomstwo, ale nie chcą zdecydować się na kolejne dziecko, mogą ograniczyć współżycie do dni nieplodnych, gdy ich intencja zależna jest od poważnych motywów, takich jak wskazania medyczne, eugeniczne, ekonomiczne lub socjalne. Papież podkreśla, że nie dotyczy to wyłącznie sytuacji rzadkich czy wyjątkowych. Ocena motywów jest pozostawiona rozumnemu osądowi osób o właściwie uformowanym sumieniu, co sprawia, że zakres stosowania metody Ogino-Knausa przez małżonków pozostaje szeroki²⁷.

Odnosząc się do motywów eugenicznych, Pius XII stwierdza w przemówieniu do uczestników VII Międzynarodowego Kongresu Hematologicznego, że stosowanie metody Ogino-Knausa jest środkiem godziwym, by zapobiec przekazywaniu chorób dziedzicznych. Z drugiej jednak strony, będąc świadomym, że stosowanie tej metody nie daje pewności, że kobieta nie zajdzie w ciążę, podkreśla on, że istnieją przypadki szczególne, w których „nie można narażać na ryzyko macierzyństwa, a niekiedy zaś musi być absolutnie uniknione”²⁸. W kompetencjach lekarzy znajduje się wyrażenie jasnego i pewnego sądu i udzielenie odpowiedniej, moralnie godziwej porady. Zdaniem papieża Pacellego w tych trudnych przypadkach pozostaje zawsze otwarta dla małżonków droga abstynencji seksualnej długoterminowej. Jest to droga heroiczna, ale możliwa do przejścia z pomocą Boga, który „nie zobowiązuje do niemożliwego”²⁹. Wreszcie w takim przypadku, w którym należy odradzić małżonkom prokreację na stałe, np. na skutek nie-

²⁵ Paweł VI, *Encyklika „Humanae vitae”*..., s. 24.

²⁶ Kan. 1086 § 2 KPK z 1917 r.: „At si alterutra vel utraque pars positivo voluntatis actu excludat matrimonium ipsum, aut omne ius ad coniugalem actum, vel essentialiam aliquam matrimonii proprietatem, invalide contrahit”.

²⁷ A. Gemelli – E. Delorenzi, *Commento ai discorsi del s. Padre alle ostetriche e al “Fronte della famiglia”*, „Medicina e Morale” (1952), nr 2, s. 45-46.

²⁸ Pius XII, *Do Włoskiej Katolickiej Unii Położnych*, w: *Discorsi e Radiomessaggi*..., t. 13, s. 345.

²⁹ F. Hürth, *Adnotationes ad Allocutiones a R. Pontifice habitas ad obstetrices “Unione Cattolica Italiana Ostetriche” et ad “Fronte della famiglia”*, „Periodica de re morali, canonica, liturgica” (1951), nr 3, s. 422.

bezpieczeństwa ciężkiej choroby genetycznej, Pius XII przypomina o możliwości adopcji dziecka, która pod względem religijnym i moralnym „nie budzi żadnych zastrzeżeń”³⁰.

Zakończenie

W nauczaniu moralnym papieża Piusa XII problemy etyki małżeńskiej zajmują istotne miejsce. Pasterz Anielski z jednej strony potwierdził i rozwinął dotychczasowe nauczanie Kościoła, przedstawione zwłaszcza przez jego poprzednika Piusa XI w encyklice *Casti connubii*, z drugiej poruszył nowe kwestie związane z postępem medycyny i ze zmianami społecznymi po II wojnie światowej. Prawdą jest, że wielkie debaty na polu etyki małżeńskiej, dotyczące głównie stosowania antykoncepcji, jeszcze wówczas nie istniały i zostaną podjęte w późniejszych latach przez Jana XXIII, który powołał wspomnianą Komisję w celu zajęcia się tematem etycznej regulacji poczęć, oraz przez Pawła VI, czego owocem jest jego encyklika *Humanae vitae*. Trzeba jednak podkreślić, że to właśnie papież Pacelli, w swoich przemówieniach do środowiska medycznego, w znacznej mierze wyznaczył podstawę doktrynalną opartą na prawie naturalnym i naświetloną przez objawienie Boże, nakreślił linie programowe, konieczne, by skonfrontować nauczanie Kościoła z tak złożonym wyzwaniem. Niektóre jego wypowiedzi są cytowane przez wychodzące w przyszłości dokumenty magisterialne poświęcone problemom etyki małżeńskiej, przyczyniając się w ten sposób do kontynuacji myśli doktrynalnej w tej materii.

Nawiązując do Piusa XII, można zauważyć ciągły rozwój doktryny moralnej Kościoła o małżeństwie, dostosowany do coraz to nowych sytuacji i problemów. Główny punkt tej doktryny można sprowadzić do ścisłego związku między seksualnością a małżeństwem odznaczającym się jednością i nierozzerwalnością oraz dwojakim znaczeniem tkwiącym w akcie małżeńskim: oznaczaniem jedności i oznaczaniem prokreacyjnym, w tym sensie, że każdy akt małżeński musi pozostać otwarty na prokreację i w sensie, że prokreacja musi być wynikiem aktu małżeńskiego. Z takiego punktu widzenia wynika negatywna ocena moralna antykoncepcji, sterylizacji, jak również sztucznego zapłodnienia. Negatywne stanowisko etyki Kościoła wobec tych praktyk wynika po prostu ze spojrzenia w prawdzie na miłość małżeńską, która winna łączyć mężczyznę i kobietę jako osoby, afirmując ich osobową godność we współżyciu seksualnym. Trzeba stwierdzić, że w centrum nauczania Kościoła w zakresie przekazywania życia leży pojęcie odpowiedzialnego rodzicielstwa, któremu sporo miejsca poświęcił najpierw Pius XII, potem Paweł VI w encyklice *Humanae vitae*, której orędzie zostało przypomniane przez ojców ostatniego Synodu o Rodzinie, a które wcześniej znalazło gorliwego obrońcę i interpretatora w osobie Jana Pawła II. W świetle nauki tych papieży odpowiedzialne rodzicielstwo oznacza tutaj obronę godności człowieka, obronę miłości małżeńskiej, pożycia seksualnego. Nauka Magisterium Kościoła o odpowiedzialnym rodzicielstwie jest więc wielkim „tak” dla miłości, która przejawiać się winna we wszystkich zdarzeniach życia małżonków i znaleźć się także u podstaw decyzji planowania potomstwa.

³⁰ Pius XII, *Do uczestników VII Międzynarodowego Kongresu Hematologicznego*, w: *Discorsi e Radiomessaggi...*, t. 20, s. 348.

Warto dodać, że wizja etyki małżeńskiej w ujęciu Kościoła spotykała się z krytyką świata już w czasach Piusa XII, w dobie przyspieszenia postępu naukowo-technicznego i społeczno-kulturowego, następnie w czasach Pawła VI, w dobie rewolucji seksualnej, i jest odrzucana przez wielu również dziś. Wobec pojawiających się w minionych dziesięcioleciach postulatów rozluźnienia owej doktryny wypada powtórzyć cytowane już słowa Piusa XII, że nauczanie Kościoła w tej materii „w pełni obowiązuje dziś jak wczoraj i tak będzie również jutro i zawsze”. Miniony czas już nam pokazał, a ten, który pozostał, z pewnością pokaże, czy słowa te należy odczytywać jako proclatwo, czy też może jako pobożne życzenie.

Bibliografia

- III Nadzwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów, *Relatio Synodi* (18 X 2014), http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/synod/3nadzwyczajne-relatio_18102014.html.
- Benedykt XVI, *Homilia w 50-tą rocznicę śmierci Piusa XII* (9 X 2008), „Acta Apostolicae Sedis” (AAS) (2008), t. 100, s. 765.
- Doms H., *Vom Sinn Und Zweck der Ehe*, Breslau 1935.
- Furlong F., *Tres Allocutiones ultimae Pii Papae XII de medicina*, „Periodica de re morali, canonica, liturgica” (1958), nr 3-4, s. 285-299.
- Gemelli A., Delorenzi E., *Commento ai discorsi del s. Padre alle ostetriche e al “Fronte della famiglia”*, „Medicina e Morale” (1952), nr 2, s. 35-47.
- Gerardi R., *Il magistero morale di Pio XII*, w: *L'eredità del magistero di Pio XII*, red. P. Che-
naux, Roma 2010, s. 299-318.
- Hürth F., *Adnotationes ad Allocutiones a R. Pontifice habitas ad obstetrices “Unione Catto-
lica Italiana Ostetriche” et ad “Fronte della famiglia”*, „Periodica de re morali, cano-
nica, liturgica” (1951), nr 3, s. 282-295.
- Kongregacja Świętego Oficjum, *Dekret o celach małżeństwa*, AAS (1944), t. 36, s. 103.
- Kongregacja Świętego Oficjum, *Dekret o sterylizacji bezpośredniej*, AAS (1940), t. 32, s. 73.
- Krempel B., *Die Zweckfrage der Ehe in neuer Beleuchtung*, Einsiedeln-Zürich-Köln 1941.
- Mattioli V., *L'eredità di Pio XII*, Verona 2008.
- Paweł VI, *Encyklika „Humanae vitae” o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania
życia ludzkiego* (25 VII 1968), Kraków 2003.
- Pius XI, *Encyklika „Casti connubii” o małżeństwie chrześcijańskim* (31 XII 1930), w: AAS
(1930), t. 22, s. 539-592.
- Pius XII, *Do uczestników II Kongresu Światowego o płodności i bezpłodności* (19 V 1956),
w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 18,
s. 211-221.
- Pius XII, *Do uczestników IV Międzynarodowego Kongresu Lekarzy Katolickich* (30 IX 1949),
w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 11,
s. 219-225.
- Pius XII, *Do uczestników Międzynarodowego Kongresu Chirurgicznego* (21 V 1948),
w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 10,
s. 95-100.

- Pius XII, *Do uczestników VII Międzynarodowego Kongresu Hematologicznego* (12 IX 1958), w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 20, s. 341-352.
- Pius XII, *Do uczestników XXVI Kongresu Urologicznego* (8 X 1953), w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 15, s. 371-379.
- Pius XII, *Do Włoskiej Katolickiej Unii Położnych* (29 X 1951), w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 13, s. 331-353.
- Pius XII, *Do Włoskiej Unii Lekarsko-Biologicznej Świętego Łukasza* (12 XI 1944), w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 6, s. 183-196.
- Pius XII, *Na inaugurację roku sądowego Roty Rzymskiej* (3 X 1941), w: *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Città del Vaticano 1940-1959, t. 3, s. 207-215.
- Schahl C., *La doctrine des fins du mariage dans la théologie scolastique*, Paris 1948.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 32 *Małżeństwo*, London 1982.

Streszczenie

Problem regulacji urodzeń nie był jednym z podstawowych wyzwań, którym miało zająć się III Nadzwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów. W *Relatio Synodi* można jednak znaleźć nawiązanie do tej kwestii i wezwanie do ponownego odkrycia przesłania encykliki *Humanae vitae* Pawła VI, którego beatyfikacja miała miejsce na zakończenie synodu. Papież ten, w swojej encyklice poświęconej zasadom moralnym w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego, powołuje się często na przemówienia Piusa XII do środowiska medycznego. Analizując te wypowiedzi, można zauważyć, że to właśnie papież Pacelli w swojej wizji etyki małżeńskiej nakreślił podstawę doktrynalną opartą na prawie naturalnym i objawieniu Bożym, która okazała się konieczna, by skonfrontować nauczanie Kościoła z tak złożonym zagadnieniem, jakim jest regulacja poczęć.

Słowa kluczowe: Pius XII, etyka małżeńska, regulacja poczęć, antykoncepcja

Summary

MARITAL ETHICS IN MORAL TEACHING OF PIUS XII

The problem of birth control was not one of the fundamental challenges that the Third Extraordinary General Assembly of the Synod of Bishops would take. In *Relatio Synodi* we can find a reference to this matter and a call to rediscover the message of the encyclical *Humanae Vitae* of Pope Paul VI, whose beatification took place at the end of the Synod. This pope, in his encyclical on moral principles in the field of transmission of human life, often refers to the speech of Pius XII to the medical community. By analyzing these statements we may notice that the pope Pacelli in his vision of conjugal ethics outlined the doctrinal basis based on the natural law and Divine Revelation, which turned out to be necessary to confront the teaching of the Church with such a complex issue that is the regulation of conception.

Keywords: Pius XII, conjugal ethics, regulation of conception, contraception